

MATERIALE ARHEOZOOLOGICE DIN SITURILE DE LA BRĂEȘTI. PREZENTARE DE CAZ

DE

SERGIU HAIMOVICI

CUVINTE CHEIE: Moldova, Cultura Noua, Daci liberi, Arheozoologie.

I

Satul Brăești, azi centru de comună, se găsește situat către nord-vestul municipiului Botoșani, în porțiunea nord-vestică a formațiunii geomorfologice cunoscută cu numele de „Câmpia” din nordul Moldovei, el fiind situat chiar la marginea dinspre apus a depresiunii Botoșani-Dorohoi, altitudinea din jur fiind doar cu ceva peste 250 m; imediat către vest se găsește versantul dinspre răsărit al înălțimilor ce alcătuiesc cumpăna apelor dintre Siret și bazinul Jijiei; acestea au spre nord aproape 400 m, dar ceva mai la sud-vest de sat se găsește o formațiune deja mai joasă, cunoscutul Deal al „Boului” (+ 318 m). Către est de comună există un pârâu, Urechioiu, afluent al Sitnei, ce drenează o porțiune din partea apuseană a bazinului Jijiei. Din punct de vedere pedologic se găsesc soluri silvestre deja podzolite (soluri subfosile), mozaicate cu altele, mai evolute, de cernoziom slab levigat. Vegetația apare astăzi cu totul antropizată – nefiind prin apropiere vreo pădure, ci doar ici-colo, pâlcuri de arbuști – alcătuită din culturi agricole (luate în sensul lor cel mai larg) ce alternează cu pajiști secundare, de natură mezo- sau chiar xerofilă, toate ocupând vechiul loc al pădurilor de stejar (*Quercetum mixtum*).

II

În zonă găsim două situri deja binecunoscute, în urma săpăturilor executate de arheolog, Lidia Dascălu, în cursul începutului ultimului deceniu al secolului XX, cronologic, mai întâi, chiar în vatra satului, o necropolă plană, în mare măsură distrusă de activități agricole, aparținând unei populații de cultură Noua, faza I (bronzul final)¹ și mai apoi în apropiere, o așezare din secolul II–III p. Chr., deci a civilizației dacilor liberi. Resturile umane au fost date spre studiu unui antropolog ce le-a publicat deja², iar puținele materiale animaliere, ce constituiau ofrande, ne-au fost oferite nouă spre studiu, alături de toate resturile de faună găsite în așezarea de sec. II–III. Avem acum posibilitatea de a mulțumi Lidiei Dascălu, pentru încrederea arătată de a ne da nouă aceste materiale pe care tocmai le vom prelucra în cadrul acestei lucrări.

A. Necropola Noua I

S-au descoperit 16 morminte, respectiv 14 de inhumație, unul de incinerare în urnă și unul sub formă de cenotaf. Antropologul a studiat 14 schelete dintre care 13 de inhumație și unul de incinerare. O parte din ele au avut și ofrande, și anume doar la trei de inhumație, cât și la incinerat. Le vom prezenta în ordine crescătoare:

¹ Lidia Dascălu, *Probleme ale bronzului târziu din nord-estul României. Rit și ritual funerar în cultura Noua*, în *Hierasus IX*, 1994, p. 139-140.

² Georgeta Miu, *Caracteristicile antropologice ale scheletelor descoperite la Brăești (jud. Botoșani) aparținând culturii Noua*, în *SCA*, 29, 1992, p. 7.

M4, individ de sex masculin, vârstă matură, peste 50 ani; ca tip antropologic predomină elemente protoeuropeide. Ca ofrandă, alături de vasul depus, s-au găsit o serie de resturi aparținând la următoarele segmente: porțiunile distale (corpul) a două omoplate, dreptul și stângul provenind de la același individ, încă relativ tânăr (probabil 1, 5-2 ani) aparținând lui *Bos taurus* (taurine); două fragmente de coaste, porțiunea lor mijlocie, aparținând la aceeași specie, dar nu putem preciza dacă sunt de la individul de mai sus. Apar, de asemenea, resturi de la un murid (șoarece), ce prezintă patină, arătând că nu este actual, dar nu putem afirma că a fost contemporan cu individul înhumat. S-au găsit: un coxal, un dinte incisiv, partea stângă și dreaptă a maxilarului superior (dinții jugali sunt căzuți) – desigur au mai existat și alte resturi ale individului (oasele sunt foarte mici și se pot rătăci ușor). Credem, după mărimea segmentelor găsite, că este genul *Mus*, poate deja chiar *Mus musculus musculus* (șoarecele de casă), devenit *comensal*.

M7, individ de sex masculin, vârstă matură, între 50-55 ani; ca tip antropologic predomină fondul protoeuropoid cu influențe nordice. În interiorul unui vas s-au găsit: patru resturi de coaste, toate părți distale ale lor, provenind de la cornute mici (ovicaprine) cât și un fragment de omoplat, de asemenea doar corpul său, tot de ovicaprin. (Nu putem preciza dacă resturile provin de la un același individ sau de la mai mulți).

M14, tot un bărbat de vârstă matură (55-60 ani); ca tipologie prezintă caracteristici protoeuropeide. În mormântul său s-au găsit ofrande depuse între vasul 2 și 3, reprezentând resturi osoase multiple și foarte semnificative (fig. 1). Există mai întâi un metacarp de taurin complet care aparține aproape sigur unui mascul

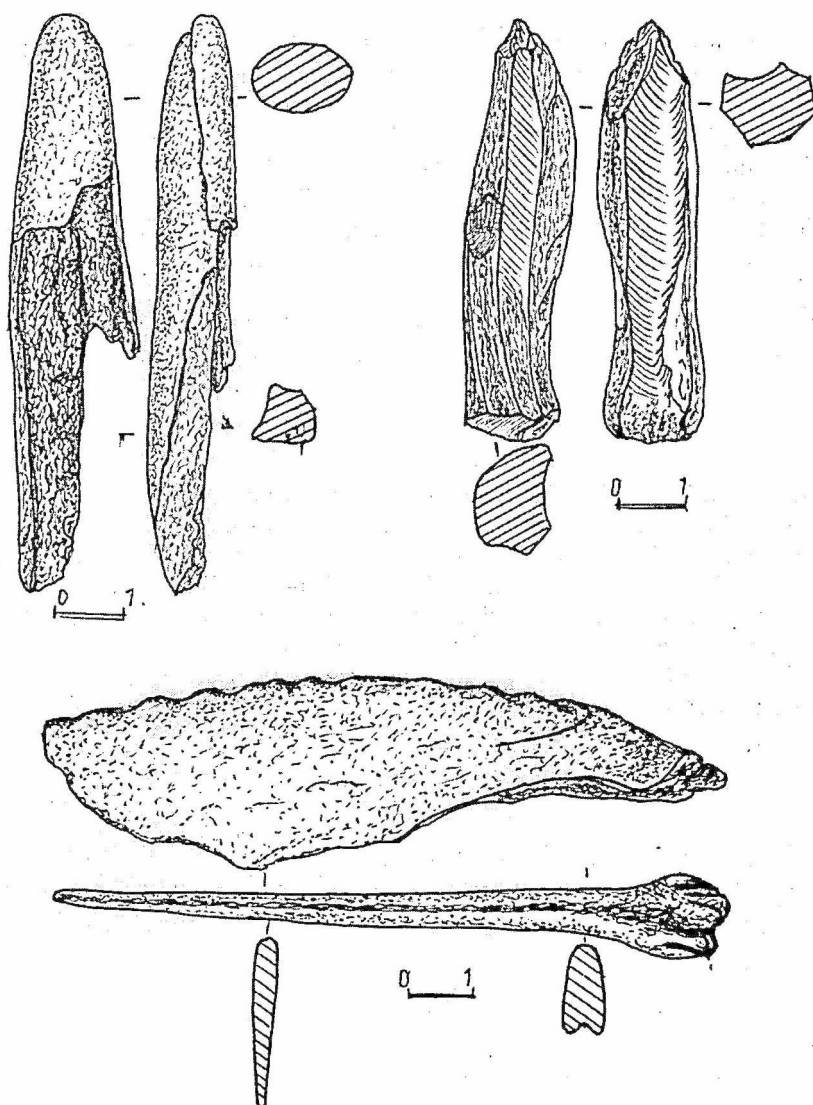

Fig. 1. Resturi de unelte rupte sau uzate găsite în M14 (a se vedea textul).

castrat (bou). El nu prezintă nici o urmă de prelucrare, dar nici de la vreo tranșare, cu totul necesară la un individ de la o specie de talie atât de mare (de altfel la nici unul din resturile enumerate până acum, găsite în celelalte morminte nu apare vreo asemenea urmă); osul este totodată important pentru a da o caracterizare a unor particularități ale cornutelor mari crescute de purtătorii respectivei culturi – ei aveau boi (adică masculi castrați) de talie medie, chiar spre mare dar totuși, nu masivi; s-ar putea ca individul respectiv să fi fost folosit la munci grele.

Măsurători executate pe oasele întregi de taurine găsite ca ofrandă în mormântul M14
(în mm)

Metacarp		Falanga I	
1. Lungimea maximă	206	1. Lungimea maximă	54
2. Lărg. epif. super.	65	2. Lărg. epif. super.	27
3. Diam. a.p.	38	3. Lărg. min. diaf.	23
4. Lărg. epif. infer.	67	4. Ind gracilit	42,60
5. Diam. a.p.	33		
6. Lărg. min. diaf.	37		
7. Diam. a.p. min.	25		
Ind $\frac{2 \times 100}{1}$	31,55		
Ind $\frac{4 \times 100}{1}$	32,52		
Ind $\frac{6 \times 100}{1}$	17,96		
Sex: castrat			
Înălțime greabăn 1260 mm			

Apare și un fragment mic reprezentând o apofiză spinoasă a unei vertebre dorsale, ea fiind ruptă însă către vârf; se observă bine fațetele articulare de pe zigapofizele posterioare; date fiind dimensiunile, cât și gracilitatea formațiunii noi, considerăm că ea provine de la un căprior (*Capreolus capreolus*), și nu de la un ovicaprin.

Se mai găsesc apoi încă patru resturi osoase, care au urme de manipulare probabil pe osul proaspăt, după ce acesta a fost curățat și poate chiar degresat (poate după ce a fost în prealabil fiert). Avem în primul rând o falangă I întreagă, tot de taurin, care poartă pe partea anterioară a corpului (diafiza) ei un orificiu (o gaură) de formă oarecum ovală (20/12 mm) executată relativ neglijent, ce străbate cu totul osul, ajungând până pe fața posterioară; măduva, după ce s-a îndepărtat tăblia osului compact a fost și ea cu totul eliminată. (Menționăm că asemenea falange găurite sunt comune în foarte multe culturi din diverse perioade pre- și protoistorice). Este cazul să menționăm că falangele, dar și metapodele (metacarpul și metatarsul) de la marile artiodactile, cât și de la ecvidee sunt segmente „uscate” fără carne, și deci nu se folosesc în alimentație; astăzi, în general, se aruncă, iar în vechime erau din plin folosite pentru a se face din ele, prin prelucrare, diverse obiecte și unelte. Se mai află doar vârful șlefuit al unui împungător? (nu putem ști dacă a fost rupt intenționat, sau era un rebut când a fost pus în groapă); credem că a fost executat inițial din epifiza superioară, secționată sagital pe axa anteroposterioară, a unui metatars, tot de taurine, ca mâner, diafiza fiind prelucrată dând această formațiune ascuțită oarecum către vârf. De asemenea o piesă alcătuită din corpul (partea distală) unui omoplat provenit de la o specie de talie mare (taurin, cal, cerb, chiar urs) de o formă relativ neregulată – un format oarecum oblong – 103/28 mm – una din margini subțiată și zimțată (zimții sunt șterși, unealta fiind deja mult folosită). În fine o formațiune paralelipipedică, relativ mică (cam 60 mm lungime și cam 15 mm grosime cu fețele cioplite și ușor lustruite, dar care prezintă însă, în partea inferioară, o fațetă netedă ce nu poate fi decât o suprafață de articulație la un alt os; nu putem spune la ce folosea această piesă, dar credem că nu s-a pus în mormânt doar o simplă porțiune provenind din compacta unui os lung sau din corpul unui os scurt, aparținând tot unei specii de talie mare, așa fără vreun anumit scop, încât cred că nu trebuie să o socotim ca fiind doar un simplu deșeu.

M 15 este mormântul de incinerat. Se poate spune că și aici s-a observat ceva destul de important. S-au găsit resturi de dinți ce sunt mai rezistenți la foc. Individul este, după ei, un copil cam de 2-3 ani (infans I), dar, pe lângă dinții jugali de lapte umani, apare și un dinte jugal de lapte, probabil un Pd₂, de la un purcel și acesta foarte tânăr; el seamănă foarte bine cu un dinte uman, dar prezintă concomitent și un slab cingulum, caracter absent la om.

Înainte de a trage o serie de concluzii trebuie să ne oprim la o altă problemă corelată cu studiul ofrandelor din necropola de la Brăești, și anume compararea rezultatelor noastre cu situația găsită pentru o altă necropolă Noua, cea de la Trușești. Aceasta aparține, după cum se știe, nivelului Noua II³, este mult mai mare, cu 127 morminte de înmormântare, având însă din punct de vedere antropologic asemănări cu cea de la Brăești, ambele situate de altfel într-o zonă mai nordică a Moldovei – „Câmpia” din nordul acestei provincii. Puțini știu că și la Trușești au fost găsite ceva ofrande în unele morminte⁴. Ele ne-au fost date nouă spre studiu, toate strânse însă într-o cutie mare de către regretatul Adrian Florescu, prin anii de început ai deceniului VII, când subsemnatul aduna material faunistic din epoca bronzului, în vederea întocmirii tezei sale de doctorat. Acest material a fost studiat la acea vreme, fără a fi însă publicat, făcând parte din cuprinsul tezei subsemnatului. În urmă cu câțiva ani, am trecut aceste rezultate într-o lucrare de sinteză, privind arheozoologia culturii Noua din partea de est a României și îmi permit să le citez acum aici⁵, fiind însoțite și de un tabel semnificativ din teza de doctorat:

„Il est opportun de faire cas ici aussi des restes osseux trouvés dans la nécropole Noua de Trușești, comme offrandes alimentaires. Seuls 60 fragments de mammifères nous sont parvenus, sans indication des sépultures, dans lesquelles ils ont été trouvés. Cinquante-neuf d’eux ont été déterminés spécifiquement. L’un d’eux est attribuable au genre *Sus*, sans qu’il soit possible d’aller plus loin dans la détermination. On remarque que 30 de ces restes sont attribués aux mammifères domestiques (huit individus) et 29 aux mammifères sauvages (huit individus également). Il y a donc une proportion de sauvages (de grande taille) par rapport aux domestiques de 50/50. Etant donné le faible échantillon il est difficile de dire s’il s’agit d’un hasard, ou si la grande proportion d’animaux sauvages reflète un choix. Dans ce dernier cas, ce choix représentait peut-être la réminiscence d’un rituel ancestral, hérité de la période quand la chasse représentait une occupation principale, peut-être même exclusive. Pour répondre d’une manière précise à cette question, il faudrait fouiller avec soin des nécropoles de la culture Noua, en collectant les restes osseux de la manière la plus exhaustive possible”.

Tabelul 66⁶

Stațiunea Trușești

A. Frecvența pe fragmente și indivizi

Specie	Fragmente		Indivizi	
	Nr. abs.	%	Nr. abs.	%
<i>Sus scrofa ferus</i>	12	20,00	3	18,75
*	1	1,66	-	-
<i>Sus domesticus</i>	6	10,00	2	12,50
<i>Bos taurus</i>	18	30,00	3	18,75
<i>Bos premigenius</i>	4	6,67	2	12,50
Ovicaprinae	3	5,00	2	12,50
<i>Cervus elaphus</i>	13	21,67	3	18,75
<i>Equus caballus</i>	3	5,00	1	6,25
Total	60(59)		16	

B. Raportul pe fragmente și indivizi dintre mamiferele domestice și sălbatice

Grupa de mamifere	Fragmente		Indivizi	
	Nr. abs.	%	Nr. abs.	%
Mamifere domestice	30	50,00	8	50
Mamifere sălbatice	29	48,37	8	50

³ M. Petrescu-Dâmbovița, Marilena Florescu, Adrian C. Florescu, *Trușești, monografie arheologică*, București-Iași, 1999 p. 602 și anexa p. 694-695.

⁴ M. Petrescu Dâmbovița, *Șantierul Trușești (Movila Șesul Jijiei)*, în *SCIV*, IV, 1-2, 1953, p. 29 și urm.; idem, *Contribuții în problema sfârșitului epocii bronzului și începutul epocii fierului în Moldova*, în *SCIV*, IV, 3-4, 1954, p. 443 și urm.

⁵ S. Haimovici, *L'économie animale de la culture Noua (Bronze final; Roumanie orientale): Les données arheozoologiques Anthropozoologica*, 25-26, Paris, p. 695.

⁶ S. Haimovici, *Studiul paleofaunei din epoca bronzului în România. Teză de doctorat în biologie*, vol. II – Frecvențe, metrii, biostatistică, tabel 68, manuscris, 1964.

Revenind la ofrandele din necropola de la Brăești, trebuie să menționăm de la început că, dat fiind numărul destul de mic de morminte exhumate, unele din concluziile noastre ar putea fi oarecum și aleatorii. Se observă deci mai întâi, că se puneau ofrande și în mormintele de incinerare în urnă. Apoi că acestea nu erau depuse în toate mormintele, ci doar în unele, și este posibil să se fi făcut, scăpându-ne scopul, o alegere: erau doar decedați de sex masculin de o anumită vârstă, maturi, în jur de vreo 50 de ani (o vârstă destul de înaintată pentru acea vreme), având și o tipologie est-europoidă (erau poate mai alojeni decât ceilalți și aveau alte obiceiuri și credințe?). În ceea ce privește natura ofrandei ea nu pare a fi întotdeauna doar de tip alimentar, după cum o arată piesele găsite în mormântul 14. Se pare că resturile osoase aparțin, mai cu seamă, lui *Bos taurus* și este cunoscut faptul că purtătorii culturii Noua erau, cu precădere, crescători de cornute mari. În ceea ce privește alegerea ofrandei observăm: spată ce este îmbrăcată în carne de prima categorie, alături de carcasă toracică cu coaste, de bonitate foarte scăzută, sau chiar oase „uscate”, unelte și obiecte uzate (s-ar putea însă ca ele să reprezinte tocmai acelea pe care le-a folosit defunctul). S-ar părea așadar să existe totuși și o doză de ipocrizie (s-au depus „deșeurii” doar pentru a satisface ritualul) dar poate și de oportunism (în febra dată de deces, survenit poate pe neașteptate, s-a depus în mormânt ce s-a găsit la îndemână). Așa cum am menționat mai sus, se cer date multe, riguroase, prelucrate și interdisciplinar, pentru a fi din ce în ce mai aproape de adevăr, de a putea astfel să știm care erau riturile și ritualurile societății umane de tip „Noua” cu privire la o problemă atât de gravă și obsedantă pentru noi, dar totodată cu totul banală pentru natură – moartea – cu toate consecințele ei.

B. Așezarea dacilor liberi de la Brăești

Săpătura nu este de mare anvergură. Au fost găsite mai multe complexe, din care au fost colectate, după caz, faună mai bogată sau mai săracă. Se remarcă mai cu seamă prin abundența materialului faunistic groapa IV din șanțul VIII. Doar groapa II din cadrul șanțului V are particularități de luat în seamă, întrucât în aceasta a fost găsit un schelet de câine, să-i spunem întreg, lipsindu-i însă capul. Având în vedere aceste fapte, materialul a fost considerat ca un tot, sumându-se resturile pe specii. Asupra materialului arheozoologic s-au aplicat tehnicile obișnuite de cercetare constând mai întâi din determinarea sa, executându-se apoi măsurători la acele fragmente osoase care s-au pretat la aceasta. Metriile au fost prelucrate statistic. S-a stabilit vârsta de sacrificare, unele caracteristici și particularități legate de economia locuitorilor așezării, ale vieții lor zilnice, eventual unele problematice de natură culturală.

S-a constatat că întregul material este constituit doar din resturi osoase de mamifere, nici un alt grup de nevertebrate sau vertebrale nefiind pus în evidență. Din cele vreo 85 de fragmente, dar și de oase întregi, am reușit să determinăm 74, adică 87%, restul materialului reprezentat prin frânturi mici și nesemnificative, nu a putut fi dus până la posibilitatea de a i se putea stabili apartenența specifică, încât a fost considerat nedeterminabil, deși și acesta aparține tot grupului mamiferelor. Am constatat că materialul determinat se repartizează la opt specii de mamifere și anume: *Bos taurus* (taurinele), *Sus domest.* (porcinele), *Ovis aries* și eventual *Capra hircus* (alcătuiind împreună ovicaprinele), *Equus caballus* (calul), *Canis familiaris* (câinele), *Cervus elaphus* (cerbul roșu), *Capreolus capreolus* (câpriorul). Primele șase reprezintă cele mai cunoscute și importante mamifere domestice, iar celelalte două sunt sălbăticiuni.

Mamiferele domestice

Cele mai multe resturi, adică 46, aparțin **taurinelor**, specia care are totodată și talia cea mai mare, în cadrul celor găsite în așezare. Se găsesc aproape toate segmentele unui corp de mamifer și anume: corn, craniu neural și facial, maxilare și dinți, vertebre, coaste, centuri, oase ale membrilor de la partea lor proximală până la falangă. Acest lucru vine să arate că suntem în fața unor resturi menajere, cele mai multe fiind resturi de bucătărie, dar se mai află câteva unelte „casate”, așchii rezultate de la cioplirea osului ș.a. Puținele măsurători, printre care cele executate pe un corn mic și gracil, provenit de la o femelă, ne arată că taurinele erau apropiate de așa-zisul tip *brachyceros* (vezi și tabelul 1); după trei metapodale întregi (tabelul 2) se observă că vitele cornute erau de talie relativ mică, înălțimea medie la greabăn fiind de 107 cm. Se găseau și masculi castrați. În ceea ce privește vârsta de sacrificare, pentru nouă exemplare, luând în considerare caracteristicile dinților avem următorul tablou: unul ceva peste 2 ani (11,11%), unul cam de 2,5 ani (11,11%), doi la 3,5-5 ani (22,22%), trei la 7-10 ani (33,33%) și doi cu peste 10 ani (22,22%) dintre care unul foarte înaintat în vârstă (cam peste 20 de ani) întrucât la smalțul dinților jugali se observă că el nu se mai vede decât doar pe conturul dintelui, însă a dispărut cu totul de pe selene și lofi. De altfel și după discurile de creștere se observă cam același lucru – doar o vertebră mai are urma unui disc ceea ce arată o vârstă cam de 4,5 ani; la toate oasele lungi discul lipsește, deci indivizii sunt deja maturi. Așadar se prezerva tineretul, adulții aproape că nu se sacrificau, ci mai mult maturii, adică cei cu vârste din perioada optimă de exploatare economică; existau și chiar foarte bătrâni.

Ca frecvență, pe al doilea loc, destul de departe față de taurine se găsesc **porcinele**; ele au totodată o talie mai joasă decât primele. Materialul aparținând lor este alcătuit mai ales din resturi de maxilare cu dinți cât și din dinți jugali izolați; doar asupra lor s-au putut face o serie de măsurători (vezi tabelul 1).

Tabelul 1

Măsurători la speciile de artiodactile (în mm), (Brăești)

Segment osos	Dimensiuni	Bos taurus	Sus. Domestic.	Ovicaprinae
Corn	Circ. bază	127		
	Diam. mare	35		
	Diam. mic	30		
	Ind. aplatiz.	85,7		
	Sex	femel		
Maxilar super.	Lung. dinți jugali	63		
	Lung M ³	25	28	
Maxilar infer.	Lung. M ₃	33;33, 36	34;34;34	23
Radius	Lărg. epif. super.	68		
	Lărg. supr. art. sup.	65		
	Diam. a.p.	32		
Cubitus	Lărg. supr. rad.	42		
Metacarp	Lărg. epif. super.	48;50; 60		
	Diam. a.p.	26; - 36		
	Lărg. epif. infer.	50; - 58		
Metatars	Lărg. epif. super.	37		
	Diam. a.p.	-		
	Lărg. epif. infer.	44		
Falanga I	Lung. max.	49		
	Lărg. epif. super.	21		
	Lărg. min. diaf.	18		
	Ind. gracilit.	36,73		
Falanga II	Lung. max.	32; 37		
	Lărg. epif. super.	22; 27		
	Lărg. min. diaf.	19; 23		
	Ind. gracilit.	62,16; 59,37		

Tabelul 2

Măsurători la metapodele de *Bos taurus* (în mm), (Brăești)

Dimensiuni	Metacarp		Metatars
Lungimea maximă	168	195	189
Lărg. epif. super.	48	60	37
D.a.p.	28	36	-
Lărg. epif. infer.	50	58	44
Lărg. min diaf.	26	33	23
Ind $\frac{2 \times 100}{1}$	28,57	30,76	19,37
Ind $\frac{4 \times 100}{1}$	29,76	29,07	23,28
Ind $\frac{5 \times 100}{1}$	15,47	16,92	12,16
Sex			
In. greabăn	femel 1005	castrat 1194	femel 1009
Înălțimea greabăn var. 1005-1194 M=107 cm			

De asemenea, pe baza acestor dinți s-a stabilit și vârsta de sacrificare, dar s-a prezumat și numărul de indivizi pe care-l considerăm cam ridicat în raport cu cantitatea resturilor. Astfel, pentru cinci exemplare putem stabili că unul (20%) avea doar 2-3 luni, un altul cam 6 luni (20%), doi cu o vârstă în jur de 2 ani (40%) și doar unul cu dentiție puternic erodată – cam 8-9 ani (20%). Deci se tăiau și porci tineri, chiar de lapte, dar în majoritatea lor către vârsta de doi ani; existau și indivizi, probabil vieri special aleși, cât și scroafe matcă, de vârstă foarte înaintată. Remarcăm că individul, să-i zicem bătrân, prezintă la nivelul lui M_3 un început de paradontoză marginală. Nu putem da, pentru porcine alte detalii, mai ales cu privire la caractere pur morfologice; s-ar părea că talia lor nu era prea înaltă și de asemenea că existau unele caracteristici de primitivitate – un bot relativ mult alungit.

Ovicaprinele au încă și mai puține resturi, iar totodată o talie și mai joasă. Am găsit doar un fragment de craniu neural, maxilare și dinți, vertebre, coaste, dar nici un os al membrilor. S-ar aproxima trei indivizi, toți maturi, unul de 4-5 ani și doi de 5-7 ani. Nu există nici un segment osos după care s-ar putea preciza exact genul (poate doar fragmente de craniu ar fi de *Ovis*), dar, dat fiind faptul că, de obicei, apar, pe lângă ovine, ca predominante, și resturi de caprine, am considerat să trecem ambele genuri: *Ovis* și *Capra* ca existente în cadrul materialului provenit de la cornutele mici. Evident că nu putem da nici o caracteristică morfologică sau, să apreciem mai exact talia pentru această grupare, ce avea totuși rolul ei aparte în economia animalieră a dacilor liberi.

Calul este reprezentat prin cinci resturi, patru fiind dinți jugali; considerăm existența doar a unui singur individ să-i spunem abia adult, cu o vârstă în jur de patru ani. Sunt trei dinți de lapte bine roși, probabil un Pd^3 , câte un Pd_2 și un Pd_3 ; de asemenea un fragment dintr-un dinte jugal definitiv, probabil încă neieșit cu totul din alveolă, neavând încă suprafața de eroziune, pe care-l socotim a fi un M_1 sau chiar un M_2 . Dentiția de lapte are caracteristici cabaline, protoconul fiind însă relativ scurt iar dublul nod are unghiul mai deschis. Cel de al cincilea rest este reprezentat printr-un trapezoid ușor deteriorat. Nu putem da nici un alt caracter morfologic al acestui cal, doar că el ar avea o ușoară macrodonție, dar se știe că la ecvide, dentiția de lapte este mai macrodontă decât cea definitivă.

Ultimul mamifer domestic este reprezentat prin **câine**. Așa cum am arătat, s-a găsit într-o groapă un individ canin fără cap (întrucât nu apar deloc formațiuni componente ale craniului, lipsind totodată și prima vertebră – atlasul); materialul osos apare destul de prost păstrat și friabil. Am numărat 45 resturi (fiind friabile, fragmentele manipulate „se înmulțesc”). Din păcate, dintre oasele lungi ale membrilor, doar un cubitus este oarecum întreg, după el putându-se calcula o înălțime la greabăn în jur de 51 cm, deci un câine de talie oarecum mijlocie; mai mult somatoscopic decât biometric se poate spune că tipul respectiv de câine avea membrele proporționate, acestea nefiind nici prea scurte dar nici prea lungi – deci un câine obișnuit nu o rasă cu membre scurte, sau din contra, lungi. În lipsa craniului nu putem da alte detalii; măsurătorile executate sunt trecute în tabelul 3. Menționăm faptul că în tabelul 4 (cu frecvențele speciilor) am trecut la fragmente pentru acest câine doar un singur rest; dacă am fi pus multe am fi răsturnat toate frecvențele, ajungând câinele să fie cea mai comună specie din cadrul materialului osos descoperit în așezare. De altfel într-un alt complex a fost evidențiat un fragment de metapod aparținând de asemenea câinelui, încât numărul de indivizi pentru această specie este de doi.

Tabelul 3

Măsurători la *Canis familiaris* – individ depus în groapă (în mm), (Brăești)

Segment osos	Dimensiuni	
Axis	Lung. max. cu ap. odontoidă	60
	Lung. corp la niv. supr. glenoide	32
	Lărg. corp. la niv. supr. glenoide	28
Omoplat	Lung. cap artic	(29)
	Lung cav artic	(25)
	Lărg. cav artic	18
	Lărg. min. gât	-
Humerus	Lărg. epif. inf.	30;30
	Lărg. supr. artic.	25;25
Radius	Lărg. epif. sup.	18
Cubitus	Lung. max.	(180)
	Lărg. supr. rad.	15
	Înălț. olecran	32
	Înălț. greabăn	506,6=51cm

Tabelul 4
Frecvența speciilor de mamifere (Brăești)

Specia	Fragmente		Indivizi	
	Nr. abs.	%	Nr. abs.	%
<i>Bos taurus</i>	46	62,16	11	45,84
<i>Sus domest.</i>	11	14,87	5	20,84
<i>Ovis et Capra</i>	8	10,82	3	12,50
<i>Equus caballus</i>	5	6,75	1	4,16
<i>Canis familiaris</i>	2(46)*	2,70	2	8,34
<i>Cervus elaphus</i>	1	1,35	1	4,16
<i>Capreolus capreolus</i>	1	1,35	1	4,16
Total	74		24	

* Câinele depus în groapă are 45 fragmente socotite ca unul singur.

Mamiferele sălbatice

După cum reiese din enumerarea speciilor determinate în cadrul așezării de la Brăești, acestea sunt reprezentate prin **cerb** și **căprior**, care alcătuiesc (alături de mistreț) cele mai frecvente specii sălbatice din cadrul materialelor arheozologice, ele reprezentând artiodactile, în primul rând de interes alimentar. Cum se vede și în tabelul 4, fiecare din ele are doar câte un singur rest (care implicit alcătuiește câte un individ, încât frecvența lor este oarecum „umflată” în raport de speciile domestice). Cerbul prezintă un fragment de diafiză de metatars tăiată în lung, epifiza superioară fiind retezată, căpriorului îi revine o coastă, care apare mai subțire și mai gracilă decât respectivele oase de la cornutele mici. Evident că, nici măcar somatoscopic, nu se poate spune nimic despre caracteristicile lor morfologice.

Să trecem acum să vedem unele din caracteristicile economiei animaliere ale locuitorilor din respectiva așezare, având în vedere totodată faptul că, dacii liberi prezentau o economie bine așezată, cu multiple ramuri, întrucât cunoșteau bine importanța fiecărei specii domestice și ce foloase poate aduce fiecare din ele. De aceea vom puncta doar unele aspecte, care la prima vedere, sunt oarecum mai ascunse.

Este evident că specia cea mai importantă, considerând atât frecvența, cât și talia, este reprezentată de către *Bos taurus*, cu termenul zootehnic de taurine. Acestea sunt polivalente: laptele și produsele sale (probabil preponderența femelelor), motor animal în sensul său cel mai larg (am văzut că aveau la dispoziție și caștrați), deși nici un caracter morfologic al resturilor osoase nu poate detalia nimic, cel puțin pentru această așezare. Este evident însă că prin sacrificare, care se făcea cu destulă chibzuință (vezi vârstele) se obținea de la această specie cea mai mare parte a proteinelor animale (aliment vital pentru om) – la care se adăuga și laptele – încât apreciem, o acoperire prin ea la mai bine de 2/3 din necesitățile societății umane de la Brăești, în această privință.

Porcinele, care urmează ca frecvență, sunt cu totul monovalente, fiind crescute pentru a fi sacrificate (așa cum se vede și după vârste), aceasta făcându-se destul de judicios (în principal în jur de doi ani) având în vedere că porcul aparține unui tip încă primitiv, neameliorat, cu o creștere lentă (în raport cu rasele actuale mult mai precoce și creștere rapidă). Trebuie avut în vedere că pe lângă carne (proteine ca atare) această specie furniza o cantitate apreciabilă de grăsime animală, care probabil avea atunci nu numai o importanță alimentară. Oricum este bine de observat că dacii de la Brăești își acopereau necesitățile de proteină animală nu atât prin carnea de porc, ci mai ales prin cea de vită.

Ovicaprinele sunt într-adevăr cornute mici, dar și ele se prezintă ca polivalente sub alte forme în raport de taurine, neputând juca și rolul de motor animal, ovinele oferind însă lână, produs de primă importanță la noi, necesară pentru a se suplini cel puțin în parte, rigorile unui climat caracterizat printr-un anotimp rece destul de aspru. Oricum, la dacii liberi, atât ca importanță în alimentație, cât și în general, ovinele aveau un rol cu totul minor, în raport cu importanța lor, pentru societatea umană din aceleași timpuri, dar de la latitudinile mai joase, mai mediteraneene.

În ceea ce privește calul, așa cum am arătat, materialul avut la dispoziție nu ne poate da aproape nici o altă relație, pe lângă faptul că resturile sale au fost găsite în așezare. Evident acest lucru se datorează faptului că, în mod cantitativ resturile animaliere de la Brăești sunt chiar foarte puține, specia ecvină fiind reprezentată doar printr-un singur individ. Acesta apare însă oarecum relativ tânăr și de aceea se pune problema dacă specia era sau nu folosită în alimentație; noi credem că da, argumentând tocmai prin faptul că, indivizii de la

respectiva specie cu rol în primul rând de motor animal foarte specializat, nu puteau apare în materialul osos cu această vârstă relativ tânără, decât dacă erau intenționat sacrificați și nu decedați natural; ar fi credem, în contra bunului simț dacă s-ar întâmpla altfel.

Câinele, deși cu multe fragmente, dar ale unui același individ, ne aduce și el date puține (tocmai în lipsa craniului), fiind însă important pentru probleme de ordin cultic, încât vom reveni asupra sa.

Putem afirma fără tăgadă că o ocupație de prim ordin a locuitorilor așezării de la Brăești era creșterea animalelor, ea fiind poate chiar cea de bază (întrecând agricultura luată în sens larg). Totuși speciile de animale domestice aveau încă multe caractere de primitivitate, productivitatea lor era destul de scăzută, nu se cunoșteau probabil sub nici o formă tehnici de ameliorare rasială.

O altă ocupație, conturată relativ bine (numărul mic de fragmente, dar mare ca indivizi, dă o situație nu tocmai exactă, ci ceva mai „umflată”, după cum am arătat) era vânătoarea, ce avea un caracter net alimentar prin prezența mai ales a cerbului, ce apare ca animal vânat; el fiind totodată o specie stenocă, putem să precizăm unele caracteristici ale ambientului din jurul așezării, ambient care tocmai favoriza exercitarea și a acestei ocupații, ce nu era deloc sporadică.

Importanța în alimentație a celor două specii de cervidee era evident foarte mică (cerbul este totuși un animal mare echivalând cu un taurin) dar acestea, împreună cu speciile domestice (chiar și câinele) erau, în subsidiar, furnizoare de subproduse: coarne, oase, piei, unele organe interne, care deveneau materii prime pentru executarea de obiecte și unelte, încălțăminte și îmbrăcăminte, se foloseau în așa-zisa medicină populară și la sora ei apropiată – magia, cât și pentru nevoile multiplelor superstiții.

Starea de fragmentare a materialului osos este asemănătoare cu cea din alte așezări similare, existând, cum s-a văzut, chiar oase întregi – metapodele – lipsite însă pe viu de carne (oase seci); acest fapt, arată și el, existența unei economii oarecum înfloritoare, nefiind necesară spargerea completă a unor oase pentru a se folosi măduva, locuitorii având destule posibilități pentru a-și procura o hrană mulțumitor de consistentă.

Materialul avut la dispoziție este alcătuit aproape în totalitate din resturi de bucătărie, dar mai există, relativ puține de altfel, fragmente osoase care provin din manipularea materialului osos de către om; așchiile mici de la cioplitul osului compact sau/și a cornului plin (nu s-au găsit coarne sau fragmente mai mari de ale lor, prelucrate); unele fragmente au tăieturi (nu rezultate de la tranșarea și dezosarea cărnii) ele fiind deșeuri rezultate de la confecționarea unor unelte; apar prezente în materialul găsit unele unelte nefinisate și abandonate sau din contra uzate (un vâr de împungător rupt în două – deci o jumătate din el etc.). Nu am evidențiat aproape deloc urme de tranșare sau dezosare, făcute cu unelte ascuțite și nici resturi osoase roase de animal sau de om. Este important de semnalat că nu am găsit deloc oase cu urme de arsură sau calcinate arătând că, în general, bucățile rezultate prin tranșare erau fierțe în vase și nu fripte pe jar dovedind astfel, probabil, o pregătire a alimentelor mai evoluată.

Trebuie să ne oprim mai mult la problema câinelui fără cap, găsit ca atare într-o groapă, el reprezentând de acum nu formațiuni scheletice obișnuite, ci având precis caracteristici cultice. Mai întâi trebuie să spunem că nu apar urme de manipulare care să fi ajuns până la nivelul oaselor. O chestiune ce rămâne neexplicată este aceea a lipsei capului (craniului), care desigur nu poate fi întâmplătoare, ci arată că el a fost folosit cu un alt scop decât restul scheletului. Este interesant că axisul apare întreg, având apofiza odontoidă intactă, iar atlasul lipsește. Presupunând că animalul a fost omorât prin decapitare, iar căpățâna să fie păstrată ca atare (căci ea nu s-a găsit și era folosită probabil la alte funcționalități decât corpul), unealta tăietoare trebuia plasată la nivelul condililor occipitalului și atunci atlasul s-ar fi păstrat, chiar dacă ar fi fost în parte secționat, la trunchiul individului, iar dacă unealta se plasa mai înapoi, între atlas și axis, odontoida ar fi lipsit de la această vertebră, prin secționarea la limita anterioară a corpului axisului. Este posibil ca, în grămada de oșcioare, în parte frânte, odată cu scoaterea lor la lumină, așa cum se întâmplă din cauza schimbării de mediu, să se fi răcit atlasul, ca și alte vertebre de altfel, și de aceea era bine, atâta timp cât scheletul se mai găsea „în situ”, să se treacă un fir de sârmă prin arcu neural al coloanei, astfel încât toate vertebrele să fi rămas intacte și la locul lor. Am putea doar atunci imagina felurite scenarii, dar aceasta numai dacă am fi siguri că plecăm de la o situație cu totul exactă. Ne putem rezuma deci, cu privire la materialul nostru, numai la constatarea că animalul găsit era precis un câine și că el a fost „înmormântat” fără cap într-o groapă „de cult”. Asemenea formațiuni faunistice (să le spunem ofrande) s-au mai găsit în civilizația dacilor liberi din Moldova, în așezarea de la Poiana Dulcești⁷. În cadrul multor așezări aparținând la diverse culturi, uneori chiar în gropi singuratiche, s-au găsit schelete (foste corpuri) de animale, evident înhumate cu un scop oarecum cultic, foarte greu de înțeles astăzi de noi. Așa cum

⁷ S. Haimovici, M. Teodorescu, *Studiul arheozoologic al materialului descoperit în două situri (Varnița și Siliște) de la Poiana Dulcești (jud. Neamț) aparținând dacilor liberi (sec. II-III d.H.)*, în *MemAntiq*, XX, 1995, p. 204-205; Gh. Bichir, *Cultura carpică*, Ed. Acad., București, 1973, p. 137-142.

am mai arătat și în partea primă a articolului trebuie poate luat în considerație uneori și factorul economic (se îngropa un câine și nu un bou) dar uneori pur și simplu ipocrizia dar și frica acelora care au moștenit un ritual, pe care poate la un moment dat, posibil, nici nu-l mai înțelegeau, dar îl făceau ca să respecte cutuma moștenită de la strămoși pe care îi respectau sau de care le era frică. Real este faptul bine cunoscut că, încă la sfârșitul secolului XIX, în multe zone rurale de la noi, se puneau la porți sau la marginea ogorului nu capete ci țeste, mai cu seamă de cai, dar și de la alte mamifere mari, ca să ferească oamenii, dar și șeptelul de molime, diferite activități meteorologice sau de altă natură, dăunătoare, să oprească ca moartea să „atingă” pe cineva, sau din contra, ca moartea să fie ușoară, fără chinuri, și alte fel de fel de scenarii, încât este greu să ne pronunțăm cu privire la modul de a percepe realitatea cu toate traumele, dar și bucuriile ei, de către cei ce au trăit acum două milenii.

III

Ne rămâne ca la urmă, după ce am studiat caracteristicile faunei din cele două situri, o necropolă cu morminte în care se depuneau ofrande ce ne duc la posibilitatea percepției pe cât posibil a modului de gândire a celor vii din acea perioadă (morții nu mai au cuvânt) și o așezare cu toate caracteristicile ei legate mai cu seamă de economia și viața zilnică a respectivei societăți umane, dar într-un fel cu totul întâmplător, și de probleme culturale destul de interesante, să vedem, în ce măsură, studiul nostru conduce și la cunoașterea ambientului ce înconjură cele două situri, care credem că s-a schimbat destul de puțin în perioada de peste o mie de ani ce le despart cronologic; aceasta deoarece acțiunea distructivă a omului era în epocile vechi, mai ales în zona noastră geografică, mult mai slabă, natura, prin însăși puterile ei, putând să-și refacă patrimoniul său natural, ceea ce nu mai este cazul pentru timpurile moderne și mai ales contemporane. Cultura Nouă s-a dezvoltat spre sfârșitul perioadei holocenice cunoscută cu denumirea de subboreal (moldidul cu carpen) care, probabil, era ușor mai caldă față de situația actuală; așezarea dacilor liberi a evoluat de acum în perioada considerată, evident relativ, drept ultimă a holocenului, în care este cuprinsă și contemporaneitatea denumită subatlantică (a fagului), ea fiind poate ceva mai rece. Așa cum am spus, deosebiri între ele, în mare, sunt relativ nesemnificative pentru noi, în raport cu acțiunea distructivă umană asupra mediului, care s-a mărit vertiginos odată cu, sau ca o consecință a creșterii indicelui demografic.

Este evident că în zonă exista, probabil, chiar până către mijlocul secolului XV, sau chiar mai recent, un peisaj cu totul păduros, lucru arătat și de solurile subfosile, ce sunt de „pădure” încă și azi; fie ele doar ușor podzolite. Prezența cerbului și aproape sigur și a mistrețului (care nu apare în materialul nostru nu pentru că nu se găsea în zonă, ci din cauză că resturile faunistice avute la dispoziție sunt în cantitate mică), specii stenoce de pădure dar de fapt chiar de codrii mari, neumblați, cu copaci bătrâni, pădure încă neexploată de om, constituită mai ales din specii de foioase; dată fiind altitudinea locului, acest codru era precis format din stejărișuri amestecate, unde, ca în orice dumbravă, domina aici stejarul pedunculat dând formațiunea care în limbajul științific se numește *Quercetum mixtum*. Se știe că dintre biocenozele naturale de la noi, cea mai evoluată și cu productivitatea cea mai mare este tocmai acest *Quercetum mixtum*. Mediul silvatic era benefic pentru întreaga activitate umană, el fiind un regulator al climatului. Spre deosebire de locurile deschise, denudate de către om prin eliminarea vegetației arborescente, pădurea face ca temperatura să nu fie atât de excesivă, micșorând extremele, ea regularizează totodată regimul hidric al apelor curgătoare, chiar și prin ridicarea pluviozității, oprește eroziunea solului și diminuează scurgerile năvalnice ce se datorează ploilor mari, împiedicând totodată alunecările de teren. Însuși vânturile găsesc o barieră la nivelul mediului păduros care le face să-și micșoreze puterea distructivă. De altfel chiar omul și animalele domestice găsesc în pădure un mediu foarte prielnic și totodată rămas încă natural. Omul are la dispoziție lemnul atât de necesar la latitudinea noastră, în anotimpul friguros, pentru a-i furniza căldură, cât și de a-i fi de folos la construcții și la confecționarea de obiecte și unelte. De asemenea, prin acțiunea de cules, pădurea asigură o parte a hranei sale, chiar proteice (ciuperci). Animalele domestice, mai ales acelea ce aveau ca strămoși specii din grupa ecologică „de pădure”, cum ar fi mistrețul și chiar bourul (respectiv porcinele și taurinele), găseau în cadrul pădurii un mediu ideal – el fiindu-le natural, petrecându-și cea mai mare parte a anului în „codrii”, pe atunci neexistând o stabulație totală sau aproape totală, ce este actualmente cu totul caracteristică și necesară totodată, raselor ameliorate.

Putem conchide că civilizația, din timpul celor două culturi sus-amintite, era una de tip silvestru, ca de altfel aproape toate din zona est centrală a Europei care, exceptând munții mai înalți, face parte și astăzi, din păcate, aproape doar în principiu (datorită distrugerii masive de către om a pădurilor mai ales de foioase) din etajul nemoral al vegetației continentului european.

Ca o concluzie generală, cu totul necesară, pentru stadiul actual de dezvoltare a arheologiei cât și a științelor sale conexe, este aceea că numai executând săpături după metodologii avansate însoțite de o colaborare fructuoasă între diverși specialiști se ajunge la cunoașterea mai exactă a timpurilor trecute.

LES MATÉRIELS ARCHÉOZOOLOGIQUES DES SITES DE BRĂEȘTI. PRESENTATION D'UN CAS

RÉSUMÉ

Notre note a pour contenu une étude exécutée sur des restes fauniques, d'un côté des offrandes déposés dans quelques sépulcres d'une nécropole de Brăești appartenant à la culture Noua (le bronze final) et de l'autre côté le matériel archéozoologique trouvé par des fouilles exécutées dans un établissement appartenant à la civilisation des daces libres (II–III siècles après J. C.) situé aussi sur le territoire du village actuel Brăești.

Dans la première partie on décrit les restes osseux trouvés dans quatre tombes (l'un d'entre eux étant, même, d'incinération dans une urne) et on les rapporte aux caractéristiques anthropologiques des défunts. On constate le fait qu'on a déposé les offrandes spécialement dans les tombes des individus mâles, mûrs (d'environ 50 années), avec des caractéristiques typologiques en quelque sorte protoeuropéennes. Le matériel osseux était représenté par des restes alimentaires mais aussi par des restes d'outils usés.

Dans la deuxième partie de la note, qui se réfère au matériel faunique de l'établissement, on a mis en évidence les caractères morphobiométriques des huit espèces déterminées et on a fait des références concernant les occupations des habitants de la station. Dans une fosse on a trouvé le squelette d'un chien, mais sans crâne (donc déposé sans sa tête) et on fait des discussions autour de ce problème d'ordre culturel.

Finalement on fait, en considérant le caractère des deux espèces sauvages trouvées et encore d'autres critères, une évaluation de l'environnement de jadis qui influençait la vie des habitants des sites.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. Restes d'outils rompus ou usés trouvés dans M14 (voir le texte).